

Dorota Lis-Staranowicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Czeski język migowy w przestrzeni publicznej

Celem artykułu jest zarysowanie źródeł powstania, rozwoju i prawnego uznania czeskiego języka migowego. Na wstępie należy zaznaczyć, że praca ma charakter przyczynkowy i sprawozdawczy, ponieważ języki migowe stanowią ważny punkt badań językoznawców i pedagogów, ale prawa językowe Głuchych nie znajdują szerszego zainteresowania w doktrynie prawa. Tej luki nie usuwa niniejsza praca, jest ona bowiem wyrazem szacunku i uznania dla Profesora Krzysztofa Skotnickiego, konsula honorowego Republiki Czeskiej i wielkiego przyjaciela Czechów.

395

Językoznawcy opisują Český znakový jazyk (dalej: czeski język migowy, cz.j.m.) jako jeden z najstarszych w Europie. Jest to język naturalny, którym komunikują się Głusi w Republice Czeskiej. Narodził się wraz z powstaniem pierwszej szkoły dla niesłyszących w Pradze, która została powołana do życia w 1786 r. na mocy decyzji cesarza Józefa II¹. Kilka lat wcześniej powstała szkoła dla Głuchych w Wiedniu (1779)². W obydwu placówkach stosowano metodę manualną, mającą swój francuski rodowód. Szkoła w Pradze znana była w Europie, ponieważ opracowano w niej skuteczną metodę nauczania niesłyszących uczniów, której autorem był Václav Frost, zwaną praską lub mieszaną. Jej istota polega na nauczaniu przez łączenie języka mówionego i języka migowego (tzw. nauczanie dwujęzyczne). Szkoła w Pradze stopniowo stała się ważnym ośrodkiem kultury Głuchych, choć w pierwszym roku jej istnienia przyjęto 6 uczniów w wieku od 6 do 36 lat. W drugiej połowie XIX w. do szkoły uczęszczało

¹ L. Okrouhliková, *Historical Roots of Czech Sign Language the First Half of the 19th Century*, „E-Pedagogium” 2021, nr 2, s. 48.

² Ks. Falkowski, założyciel i pierwszy dyrektor Instytutu Głuchych w Warszawie (1816), kształcił się w Wiedniu, gdzie zdobył dyplom nauczyciela głuchych – J. Kulbaka, *Z historii niepełnosprawności (XVI–XIX w.)*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2018, nr 38, s. 25.

już 160 uczniów. W tym samym czasie, szkoła rozpoczęła proces zatrudniania niesłyszących nauczycieli. Ten kierunek trwa do dzisiaj³.

Jak wskazują badacze cz.j.m., pierwszy pisemny zapis znaków migowych, którymi komunikowali się nauczyciele i uczniowie w Pradze, pochodzi z pracy Johanna Mücke'a pt. *Unterrichte der Taubstummen in der Lautsprache nebst einigen Bemerkungen über die Geberden-zeichen der Taubstummen* (1834). Słownik zawiera 263 znaków należących do cz.j.m., opisanych w języku niemieckim⁴. „J. Mücke uważał język migowy za naturalny język głuchych oraz za podstawowy środek komunikacji między nauczycielem a nowo przybyłymi uczniami. W celu osiągnięcia komunikacji, sugerował nauczycielom, aby przyjęli znaki, z którymi uczniowie przychodzą do szkoły. W ten sposób język stale ewoluował i kształtował dzięki wymianie między nauczycielem a uczniami. Uczniowie, którzy przybyli do szkoły, przyswajali sobie nowe znaki”⁵. Pierwszy obrazkowy zapis cz.j.m. zawiera książka Franza Hermanna Czecha (1788–1847) pt. *Versinnlichte Denk- und Sprachlehre mit Anwendung auf die Religions und Sittenlehre und auf das Leben*. Jak podają badacze, jest to najstarszy pomnik obrazkowy języka migowego na świecie⁶. Kolejnym pomnikiem cz.j.m. jest praca Antona Jarischa, pt. *Methode für den Unterricht der Taubstummen in der Lautsprache im rechnen und in der Religion* (1851). Zawiera nie tylko opis uzupełniony obrazkami 180 znaków migowych, ale jest traktatem naukowym o języku migowym⁷.

Pierwszym słownikiem cz.j.m. jest *Slovník znakové řeči*, który opublikowało jeszcze w Czechosłowacji (1988) troje autorów, tj. D. Gabrielová, J. Paur i J. Zeman. Zawiera on opis 2700 znaków wraz ze czarno-białymi zdjęciami (ss. 351). Druga publikacja słownikowa nosi tytuł *Všeobecný slovník českého znakového jazyka* i wydana została w dwóch tomach. Tom I obejmuje hasła od litery A do N (2002, ss. 494), zaś II – od litery O do Ž (2004, ss. 560). Od tego czasu na rynku księgarskim pojawiło się więcej publikacji słownikowych. Trzeba wspomnieć o międzynarodowym słowniku języków migowych *Spread the Sign*, który został opracowany w latach 2006–2018. W bazie tego internetowego słownika znajduje się 14 000 znaków cz.j.m.⁸ Należy odnotować, że zainteresowanie czeskim

³ Historia szkoły: <https://www.skolaholeckova.cz/index.php?type=Post&id=45&ids=44> (dostęp: 31.01.2022).

⁴ W Instytucie Głuchoniemych w Pradze nauczano języka niemieckiego do 1836 r. Potem powołano do życia dwa oddziały, tj. języka niemieckiego i języka czeskiego.

⁵ L. Okrouhlíková, *Historical Roots...*, s. 49.

⁶ *Ibidem*, s. 52.

⁷ *Ibidem*, s. 55 i n.

⁸ L. Okrouhlíková, *Materiály pro výuku českého znakového jazyka*, s. 80, <https://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=87808&view=16167> (dostęp: 31.01.2022).

językiem migowym wzrosło po roku 1995, kiedy to na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Karola rozpoczęto badania nad systemem komunikacji Głuchych i rozpoczęto nauczania cz.j.m. Dziś na tym wydziale działa Instytut Deaf Studies (Ústav Jazyků a Komunikace Neslyšících)⁹.

Jakkolwiek czeski język migowy narodził się w XVIII w., to skądinąd pierwszym aktem, który uznał jego obecność w przestrzeni publicznej, jest zakon o znakové řeči (1998)¹⁰. Akt ten został przyjęty po długim okresie wyczekiwania i „miał charakter symbolicznego uznania cz.j.m. jako głównej formy komunikowania się Głuchych w Republice Czeskiej”¹¹. Prace nad nim przyspieszyło przyjęcie w Słowacji ustawy o języku migowym (1995)¹². „Celem i punktem honoru twórców projektu jej czeskiego odpowiednika – Jaroslava Hrubého, profesor Aleny Macurovej oraz docenta Ivo Osolsob, było przede wszystkim to, aby czeskie regulacje prawne cechowały się większą precyzyjnością niż słowackie”¹³. Ustawa weszła w życie z dniem 1 stycznia 1999 r. Otrzymała ona nowy tytuł na mocy nowelizacji z 2008 r. i dziś jest to ustawa z dnia 11 czerwca 1998 r. w sprawie systemów komunikacyjnych dla osób głuchoniemych i głuchoniewidomych (dalej: ustawa z 1998)¹⁴. Jej treść jest przetłumaczona na cz.j.m. dzięki zaangażowaniu centrum Terezasza działającego przy Uniwersytecie Masaryka. Jest dostępna w wersji hybrydowej, obejmująca tekst i materiał wideo¹⁵.

W świetle postanowień powyższej ustawy czeski język migowy nie posiada statusu języka urzędowego lub państwowego. Ustawa z 1998 r. nie jest też aktem, który w sposób komplementarny normuje cz.j.m. w przestrzeni publicznej. Tytuł ustawy wskazuje, że normuje ona zagadnienie systemów komunikacji, z których korzystają nie tylko osoby głuche, ale też osoby głuchoniewidome. Do tych systemów zalicza się cz.j.m. Zapewnia ona prawo wyboru systemu komunikacji, odpowiadającego potrzebom osób z niepełnosprawnością. W rozumieniu ustawy Głuchym jest osoba, która: a) jest niesłyszcząca od urodzenia lub które utraciła słuch przed rozwojem języka mówionego, b) utraciła słuch po rozwoju języka

⁹ Historia Instytutu, <https://ujkn.ff.cuni.cz/en/about/history/> (dostęp: 31.01.2022).

¹⁰ Np. na Węgrzech – 2009, zaś w Polsce – 2011.

¹¹ R. Nováková, V. Šimon, *Sign Language Teaching in Europe Report & Recommendations*, red. L. Pyferss, Belgium 2017, s. 46.

¹² A. Wiśniewska, *Czeska droga ku dwujęzycznemu nauczaniu niesłyszących*, [w:] *Edukacja niesłyszących. Publikacja konferencyjna*, red. E. Twardowska, M. Kowalska, Łódź 2011, s. 172–173.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Zákon č. 155/1998 Sb., Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob. Zob. też M. Wheatley, A. Pabsch, *Sign Language Legislation in the European Union*, Brussels 2012, s. 52.

¹⁵ <http://www.cktjz.com/co-vas-zajima/aktualni-legislativa/>

mówionego, c) ma poważny niedosłuch, uniemożliwiający pełne rozumienie języka mówionego. Z kolei do systemu komunikacji zalicza się czeski język migowy i inne systemy komunikacji oparte na języku czeskim.

Ustawa zastrzega, że cz.j.m. stanowi podstawowy system komunikacji osób głuchych (par. 3). Zawiera ona definicję legalną cz.j.m. Według ustawy, jest to naturalny i w pełni rozwinięty system komunikacji. Składa się ze środków wizualnych i manualnych, do których zalicza się kształt rąk, ich pozycje i ruch rąk, mimikę twarzy, pozycje głowy i górnej części tułowia. Ponadto czeski język migowy posiada podstawowe atrybuty języka i jest stabilny pod względem leksykalnym i gramatycznym. Innymi słowy, jest to naturalny język¹⁶ głuchych Czechów.

Do systemu komunikacji opartego na języku czeskim, zgodnie z postanowieniami ustawy, zalicza się: tzw. czeski migany, alfabet palcowy, wizualizację mówionego języka czeskiego, pisemny zapis mowy, alfabet Lorma, daktylografię, Braille z wykorzystaniem formy dotykowej, echo dotykowe, metodę Tadoma. W tym miejscu należy wyjaśnić, że czeski migany nie jest językiem naturalnym Głuchych. Wykorzystuje on zasoby gramatyczne języka czeskiego, który jest jednocześnie artykułowany głośno lub bezdźwięcznie. Wraz z poszczególnymi czeskimi słowami, poprzez ruch i ułożenie dłoni, pokazywane są poszczególne znaki zaczerpnięte z czeskiego języka migowego. Czeski migowy w formie dotykowej może być wykorzystywany jako system komunikacji dla osób głuchoniewidomych, które znają język czeski. Innymi słowy, czeski migany jest kombinacją znaków migowych i gramatyki języka czeskiego. Również w Polsce wyróżnia się polski język migowy, który jest naturalny i sztuczny system języka migowego, który łączy znaki migowe i gramatykę języka polskiego. Tym ostatnim nie posługują się Głusi.

Ustawa z 1998 r. przewiduje, że alfabet palcowy to sformalizowane i ustabilizowane pozycje palców i dłoni jednej ręki lub palców i dłoni obu rąk. Jest on manualnym odpowiednikiem liter alfabetu czeskiego. Alfabetu migowego używa się do objaśniania np. obcych słów, terminów tech-

¹⁶ Karel Kamiš (bohemiasta) przez język naturalny rozumie „zbiór środków znakowych, służących porozumiewaniu się i myśleniu. Jego historycznym twórcą i nosicielem jest jednostka i określona grupa społeczna. To znaczy, że język naturalny powstawał w dłuższym czasie jako środek komunikacji międzyludzkiej początkowo w sposób bezpośredni (odpowiedni do czasu i sytuacji życiowej), później pośrednio przez różne symbole (np. pismo), za pomocą których informacje mogły być przekazywane bez względu na czas (z pokolenia na pokolenia). Podstawową formą komunikacji międzyludzkiej była na początku jej powstania starsza forma niewerbalna; na niej ewolucyjnie nawarstwiła się forma młodsza – słowna, ewentualnie komunikacja rozumienia pozmysłowego (np. telepatia)” – zob. K. Kamiš, *Wykorzystanie bilingwizmu w nauczaniu języka czeskiego w czeskiej szkole podstawowej*, „Bohemistyka” 2002, nr 3, s. 199.

nicznych lub innych pojęć. Alfabet manualny w formie dotykowej jest systemem komunikacji dla osób głuchoniewidomych.

Osoby Głuche mają zagwarantowane prawo do komunikowania się w cz.j.m. i za pomocą innych systemów. Ponadto ustawa gwarantuje prawo do kształcenia się w cz.j.m. lub w innych systemach komunikacji. Nadto niesłyszący mają prawo do usług tłumacza w następujących sytuacjach: a) podczas wizyty u lekarza, b) przy załatwianiu spraw urzędowych, d) biorąc udział w postępowaniu sądowym, c) i innych niezbędnych okolicznościach. Prawo do komunikowania się w cz.j.m. obejmuje również głuchych uczniów szkół średnich oraz studentów, którzy uprawnieni są do bezpłatnej usługi tłumacza ustnego. Dodatkowo słyszący rodzice niesłyszących dzieci mają prawo do bezpłatnej nauki cz.j.m. lub innego systemu komunikacji. Usługi tłumaczenia ustnego normuje ustawa 16 marca 2006 r. o usługach społecznych¹⁷. Zgodnie z par. 56 usługi tłumaczenia ustnego są świadczone w terenie lub ambulatoryjnie, zaś ich beneficjentami są osoby z zaburzeniami komunikacji spowodowanymi upośledzeniem zmysłów, które uniemożliwiają normalną komunikację z otoczeniem bez pomocy innej osoby fizycznej. Usługa tłumaczenia obejmuje działania podstawowe, polegające na: a) pośredniczeniu w kontaktach z otoczeniem społecznym, b) pomocy w korzystaniu z praw lub prawnie uzasadnionych interesów oraz w zarządzaniu sprawami osobistymi. Usługi społeczne świadczone są bezpłatnie. Ogólny charakter tego przepisu pozwala na korzystanie z ustnego tłumaczenia cz.j.m. w szerokim zakresie¹⁸. Ponadto w odrębnych przepisach reguluje się dostęp do nauki i tłumacza cz.j.m. w sferach odnoszących się do edukacji, szkolnictwa wyższego, postępowania sądowego. I tak np. prawo oświatowe¹⁹ przyznaje uczniom z szczególnymi potrzebami uprawnienie do wsparcia przez tłumacza czeskiego języka migowego²⁰. Tytułowy język odnajdziemy w ustawie z 24 czerwca

¹⁷ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách ze znění účinném k 1.1.2022.

¹⁸ Ustalenie, czy Głuchy może skorzystać z prawa do bezpłatnego tłumacza, wymaga dokładnego ustalenia stanu faktycznego i okoliczności, np. „Klientka zwraca się do CZTN z prośbą o tłumaczenie ustne w sprawie zakupu rajstop. Czy jest potrzebny tłumacz z powodu rajstop? Ale jeśli jest to starsza klientka z problemami zdrowotnymi, która będzie kupować specjalne rajstopy uciskowe w sklepie medycznym. Ważne jest, aby przy pierwszym zakupie obecny był tłumacz, aby klient miał możliwość omówienia ze sprzedawcą właściwego rozmiaru, rodzaju, materiału itp. Następnym razem będzie mogła kupić je sama” – zob. *Centrum zprostředkování tlumočení neslyšícím*, <https://cztn.cz/socialni-sluzby/> (dostęp: 31.01.2022).

¹⁹ Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění účinném k 27.2.2021.

²⁰ Mimo szerokiego wsparcia ze strony państwa Głusi doświadczają dyskryminacji – zob. J. Havlová, *Discrimination in Recruitment against People with Hearing Impairment*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2020, nr 113, s. 55 i n.

2004 r. o procedurze administracyjnej²¹. Zgodnie z art. 16 par. 5 Głuchy ma prawo do tłumacza cz.j.m. na zasadach określonych ustawie z 1998 r. Organ administracji wydaje postanowienie o wyznaczeniu tłumacza, o którym powiadamia wyłącznie osoby zainteresowane²².

Poszukując innych źródeł normatywnych odnoszących się do j.m. i praw osób Głuchych, należy wskazać Konwencję o prawach osób z niepełnosprawnością, której stroną są Czechy (28 września 2009). Konwencja uznaje języki migowe za równoprawne języki. Zobowiązuje do prawnego uznania języków migowych oraz ich promocję (art. 21). Nakłada na strony obowiązek zapewnienia profesjonalnych tłumaczy języka migowego (art. 9 dostępność). Nakazuje usunięcie barier zamykających dostęp do wolności słowa i wyrażania poglądów, w tym swobody uzyskiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i idei na równych zasadach z innymi członkami społeczeństwa, za pomocą wszelkich środków komunikacji międzyludzkiej. Gwarantuje prawo do edukacji, a także naukę życiowych i społecznych umiejętności, które ułatwią pełne i równoprawne uczestnictwo w edukacji i życiu społecznym, w tym naukę języka migowego i promocję tożsamości językowej społeczności osób niesłyszących (art. 24). W tym celu państwa zobowiązują się do zatrudniania nauczycieli wykwalifikowanych w zakresie języka migowego (art. 24). „Powyższe przepisy konwencji ustanawiają obowiązki pozytywne państwa wobec osób z niepełnosprawnością. W jednym tylko przypadku konwencja stanowi o prawie Głuchych: Osoby niepełnosprawne będą mieć prawo, na równych zasadach z innymi obywatelami, do wsparcia i uznania swojej szczególnej tożsamości kulturowej i językowej, w tym języków migowych i kultury osób niesłyszących (art. 30 ust. 4 Konwencji)”²³.

Organem monitorującym przestrzeganie Konwencji w Czechach jest Rzecznik Praw Obywatelskich. Problemy osób z niepełnosprawnościami stanowią często przedmiot interwencji RPO. W tym miejscu warto odnotować, że w okresie pandemii COVID-19 programy informacyjne telewizji publicznej zaopatrzone były w tłumaczenie na cz.j.m. Niemniej organizacje reprezentujące Głuchych wnosiły, aby główny program informacyjny Telewizji Czeskiej „Události” był również dostępny dla Głuchych w archiwum Telewizji Czeskiej. Wskutek interwencji RPO telewizja publiczna udostępnia ten program w cz.j.m. w archiwum wydarzeń. Jak wynika z treści komunikatu: „Dostępność informacji dla użytkowników czeskie-

²¹ Zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění účinném k 1.1.2021.

²² Zob. J. Havlová, *Přístupnost pro osoby se sluchovým postižením z pohledu legislativy*, <https://www.deaffriendly.cz/legislative> (dostęp: 31.01.2022).

²³ D. Lis-Staranowicz, *The Right of the Deaf to Polish Sign Language*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 6, s. 402.

go języka migowego jest od dawna problemem w Republice Czeskiej i nadal pozostaje do pokonania długa droga. Bardzo doceniamy inicjatywę Zastępcy Rzecznika Praw Obywatelskich i decyzję Telewizji Czeskiej. Ten krok jest jednym z tych, które przyczyniają się do dostępu bez barier i mamy nadzieję, że w przyszłości takich decyzji będzie coraz więcej”²⁴. Pozostając w kręgu Telewizji Czeskiej należy odnotować, że ustawa z 7 listopada 1991 r. o czeskiej telewizji (o České televizi)²⁵ nakłada na telewizję publiczną obowiązek emisji 70% programów z napisami lub zaopatrzonych w tłumaczenie na cz.j.m. (art. 3 ust. 1 lit. k). Przy czym ustawa 17 kwietnia 2001 r. o działalności radia i telewizji oraz o zmianach innych ustaw²⁶ nakłada na nadawcę telewizyjnego obowiązek emitowania 2% programów z tłumaczeniem na cz.j.m.

Pomimo pewnego postępu w rozszerzeniu praw Głuchych do cz.j.m. nie został rozwiązany kluczowy problem, którym jest liczba tłumaczy czeskiego języka migowego. Dostępne dane wskazują, że populacja Głuchych w Czechach, którzy porozumiewają się cz.j.m., sięga 7 tys.²⁷, a na jednego tłumacza przypada ponad 100 osób. A zatem w Czechach brakuje tłumaczy, by zaopatrzyć niesłyszących w odpowiednie usługi²⁸. W związku z tym Głusi skarżą się, że „Dostęp do informacji w służbie zdrowia wywołuje wiele problemów. Personel medyczny nie wymaga obecności tłumacza języka migowego, jeśli pacjent ma wadę słuchu, a więc nie ma on wiedzy o sposobach leczenia. Zgody na hospitalizację, zabiegi medyczne i inne podpisywane są bez poświadczenia, że pacjent wszystko zrozumiał”²⁹.

Tłumacz cz.j.m. stanowi punkt istotny w konstrukcji prawa do czeskiego języka migowego³⁰. Dostęp do tłumacza jest niezwykle ważny dla Głuchych. Wydaje się, że prawne uznanie cz.j.m. bez gwarancji tłumaczenia jest iluzoryczne. W związku z tym od II połowy XX w. stowarzyszenia Głuchych dążyły do upowszechnienia usługi tłumaczenia. Pierwszym przysięgłym tłumaczem sądowym tego języka był Josef Zeman,

²⁴ Ombudsman: *Udalosti České televize jsou nově dostupné v archivu iVysílání ve znakovém jazyce*, <https://infozp.cz/aktuality/ombudsman-udalosti-ceske-televize-jsou-nove-dostupne-v-archivu-ivysilani-ve-znakovem-jazyce/> (dostęp: 18.02.2022).

²⁵ Zákon č. 483/1991 Sb., o České televizi, ve znění pozdějších předpisů.

²⁶ Zákon č. 231/2001 Sb., Zákon o provozování rozhlasového a televizního vysílání a o změně dalších zákonů.

²⁷ M. Novák, *Statistiky počtu osob se sluchovým postižením*, <https://www.cun.cz/cs-socialni-sluzby/socialne-aktivizacni-sluzby/sas-liberecky-kraj/> (dostęp: 31.01.2022).

²⁸ *Alternative Report for the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities Czech Republic 2019*, s. 7.

²⁹ *Ibidem*, s. 7–8.

³⁰ Najstarsze wzmianki o tłumaczeniach pochodzą z 1612 r. i dotyczą sprawy sądowej zawisłej w imperium Osmańskim – zob. Naďa Hynková Dingová, *Práce typologie chyb v tlumočení z češtiny do českého znakového jazyka*, Univerzita Karlova 2017, s. 25.

który został 23 marca 1952 r. powołany na tę funkcję³¹. Obecnie na wyższych uczelniach powstały kierunki, na których kształcą się przyszli tłumacze tego języka. Ponadto środowisko Głuchych troszczy się nie tylko o odpowiednią liczbę dostępnych tłumaczy, ale także o jakość tłumaczeń. W związku z tym Czeska Izba Izby Tłumaczy Języka Migowego (2000) ustaliła kodeks etyki zawodowej tłumacza. Kodeks jest oparty na takich zasadach, jak profesjonalizm, odpowiedzialność za przekład, poufność i zachowanie tajemnicy tłumaczenia, bezstronność, zakaz dyskryminacji, dbałość o dobro zawodu tłumacza³².

Reasumując, czeski język migowy jest naturalnym językiem Głuchych. Jego prawne uznanie nastąpiło w 1998 r., jednak nie otrzymał on statusu języka urzędowego lub państwowego. Głusi otrzymali prawo do komunikowania się przez cz.j.m., a także prawo do tłumacza cz.j.m. w określonych sferach publicznych. Podstawowym jednak problem praw językowych osób Głuchych jest dostępność do tłumacza i jakość tłumaczenia. Kwalifikacje, kompetencje i proces kształcenia tłumacza cz.j.m. nie stanowią przedmiotu regulacji prawnych w Republice Czeskiej.

³¹ *Ibidem*, s. 29.

³² *Etický kodex (EK) České komory tlumočnicků znakového jazyka*, <http://www.cktzj.com/o-komore/eticky-kodex/> (dostęp: 30.01.2022).